

VOYAGA YETMAGAN SHAXSNING JINSIY DAXLSIZLIGIGA QARSHI JINOYATLAR TUSHUNCHASI VA UNING HOLATI

Niyozova Salomat Saparovna

*yuridik fanlar doktori, Toshkent
davlat yuridik universiteti
professori*

*доктор юридических наук,
профессор Ташкентского
государственного
юридического университета*

*Doctor of Law, Professor of the
Tashkent State Law University*

Annotatsiya. Mazkur maqolada voyaga yetmagan shaxsning jinsiy daxlsizligiga qarshi jinoyatlar tushunchasi va uning holatiga doir ilmiy yondashuvlar tahlil etilgan. Bundan tashqari, maqolada jinsiy jinoyatlar shaxsga qarshi qaratilgan, jinsiy erkinlik va daxlsizlikka tajovuz qiluvchi, jamiyat uchun eng xavfli jinoyatlardan biri ekanligi hamda uning ijtimoiy xavfliligi borasida olimlarning fikrlari keltirilgan va tegishli taklif va tavsiyalari berilgan.

Kalit soʻzlari: jazo, javobgarlik, jabrlanuvchi, jinoyat, jinsiy, jinsiy daxlsizlik, jinoiy-huquqiy jihatlari, zoʻravonlik, tajovuz, nomusga tegish

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE OBJECTIVE SIGNS OF SEXUAL CRIMES

Abstract. This article analyzes the concept of crimes against the sexual inviolability of a minor and scientific approaches to its status. In addition, the article presents the opinions of scientists on the fact that sexual crimes are directed against the individual, encroach on sexual freedom and immunity, are one of the most dangerous crimes for society, and its social danger, and provides relevant proposals and recommendations.

Keywords: Punishment, responsibility, victim, crime, sex, sexual integrity, criminal-legal aspects, violence, aggression, defamation.

Bugungi kunda voyaga yetmaganlarning jinsiy daxlsizligi va erkinligiga qarshi tajovuzlarning sodir etilish sabablari, shart-sharoitlari va oldini olish muammolarini oʻrganish va ularga yechim topish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Voyaga yetmaganlar jismoniy va aqliy jihatidan hali toʻliq shakllanmaganligi bois, ularga nisbatan alohida munosabatda boʻlish va maxsus huquqiy himoya qilish taqozo etiladi.

Darhaqiqat, voyaga yetmaganlar jinsiy daxlsizligiga qarshi jinoyatlar kriminologik nuqtai nazardan tahlil qilinganda jinoyat sodir etishning sharoit va sabablari, jinoyatchi shaxsining oʻziga xos xususiyatlari oʻrganiladi. Shunga muvofiq, voyaga yetmaganlar jinsiy daxlsizligi va erkinligiga qarshi jinoyatlar kriminologik jihatdan oʻrganilganda, bunday jinoiy faoliyatni davom ettirish yoki yangi jinoyat sodir etilishi mumkinligini oldini olish uchun qanday harakatlar qilish kerakligi va boshqa shaxslar tomonidan shunday qilmish sodir etishlarining oldini olish koʻzlanadi. Shuningdek, voyaga yetmaganlar jinsiy daxlsizligi va erkinligiga qarshi jinoyat sodir qilgan jinoyatchi shaxsiga qonun yoʻli bilan bunday jinoyatni oldini olishning qanday choralari koʻrilishi mumkinligini ham belgilaydi.

Voyaga yetmagan shaxslarning hayotiy tajribasi hamda huquqiy ongining yetarli emasligi bu turdagi jinoyatlarning latentligi har doim yuqori darajada bo'lishiga bevosita ta'sir etadi. O'tkazilgan so'rovlar natijalari ham ushbu holatni yana bir bor tasdiqladi. Unga ko'ra, voyaga yetmagan jabrlanuvchilar ularga nisbatan sodir etilgan jinoyat bo'yicha: 39,5 % holatda hech kimga xabar bermagan, 9 % holatda faqat yaqin qarindoshlariga xabar bergan, 20,5 % holatda «sharmanda bo'lishi»ning oldini olish uchun sir saqlagan; shuningdek, 31 % holatda jabrlanuvchilar huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ishonchsizlik bildirgan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish lozimki, voyaga yetmaganlarning, ya'ni 18 yoshga to'lmaganlarning jinsiy daxlsizligi va erkinligini har qanday tajovuzlardan huquqiy himoya qilish har bir davlat hududida nafaqat hozirgi davr uchun, balki insoniyat tarixining barcha davrlari uchun muammoli tarzda xos [1] bo'lib, bu o'ziga xoslik uni mustaqil tadqiqot predmeti sifatida bevosita tahlil qilib chiqishni taqozo etmoqda.

Material va metodlar. Tadqiqot davomida voyaga yetmagan shaxsni jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlar tushunchasi va uning holati o'rganildi.

Mazkur tahlil jarayonida mualliflik pozitsiyasi ishlab chiqilib, qonunchilikni rivojlantirish hamda amaliyotni yaxshilash yuzasidan taklif va tavsiyalar berildi. Ushbu tadqiqot ishida tahlil qilish, funksional yondashuv, mantiqiylik, tizimlilik, tarixiy, qiyosiy-huquqiy, statistik, sotsiologik so'rovlar o'tkazish kabi metodlardan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari. Voyaga yetmaganlarning jinsiy daxlsizligini muhofaza qilish alohida ahamiyatga ega. Chunki voyaga yetmagan shaxsning jinsiy hayotga barvaqt jalb qilinishi jismoniy va ruhiy sog'lig'iga katta zarar yetkazishini hisobga olib, uning jinsiy daxlsizligi himoya ostiga olingan ijtimoiy qadriyatlar bilan bir qatorda qo'yilishi lozim.

Bolalarning ongi va axloqiga qaratilgan tajovuzlardan biri uning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan harakatlardir. Ushbu "insoniy fazilatlariga zid" jinoyatlar uchun qattiq jazo choralari belgilash ham tadqiqotimizning asosiy vazifalaridan biridir.

Mamlakatimizda bolalarning jinsiy daxlsizligini muhofaza qilish doimo yuridik fanning ustuvor vazifalaridan biri hisoblangan va shunday bo'lib qolmoqda [2].

Jinsiy zo'ravonlik bolalarga nisbatan shafqatsiz muomalaning eng xavfli va ko'pincha yashirin shakli hisoblanadi. U aksariyat hollarda bolaning ruhiy holati o'ziga xos tarzda buzilishiga sabab bo'ladi, shu bois kasalliklarning xalqaro tasnifi va tadqiqotchilar tomonidan mustaqil muammo sifatida tan olingan. Bolalarga nisbatan jinsiy zo'ravonlikka doir statistika ma'lumotlari turli mamlakatlarda turlicha bo'lib, ularning miqyosi anchagina keng. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, AQSH va Buyuk Britaniyada ayollarning 20–30 %, erkaklarning 10 % bolaligida turli jinsiy tajovuzlardan jabr ko'rishgan [3].

Har qanday bola jinsiy zo'ravonlikdan jabrlanishi mumkin, bunday zo'rlikka qizlar o'g'il bolalarga qaraganda uch baravar ko'proq duchor bo'ladi. Ba'zi manbalarda keltirilishicha, mamlakatimizda har yili yuzlab bolalarga nisbatan jinsiy zo'ravonlik holatlari ro'yxatga olinadi, biroq, ba'zi bir tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, jabrlanganlar soni amalda rasmiy ro'yxatga kiritilganiga nisbatan kamida o'n baravar ko'proqdir [4].

Jinsiy jinoyatlarning latentlik darajasi juda yuqori bo'lgani bois ularning to'liq statistik hisobini yuritish mumkin bo'lmasa-da, tegishli jinoyat ishlari bo'yicha ekspertiza, tergov va sud amaliyoti natijalarining tahlili hamda olib borilgan ayrim tadqiqotlar bunday jinoyatlar miqdori hozirgi vaqtda ancha ko'payganligini qayd etish imkonini beradi. Mutaxassislar bu "muztog'"ning cho'qqisi xolos, amalda bunday jinoyatlar ancha keng tarqalgan, degan fikrni ilgari surmoqdalar. Bizning fikrimizcha, bunday hol oilaviy-maishiy sohaga ko'proq tegishlidir [5].

Hozirgi vaqtda kattalar va bolalar o'rtasidagi jinsiy munosabatlar aksariyat mamlakatlarning jinoyat qonunchiligida qattiq qoralanadi. Xususan, AQSH jinoyat qonunchiligida bolalarning nomusiga tegish, ularni jinsiy tahqirlash, bolani yo'ldan ozdirish, bolalarga shilqimlik qilish, yaqin qarindoshlar bilan jinsiy aloqada bo'lganlik uchun javobgarlik nazarda tutilgan [6].

Bolalarga nisbatan jinsiy jinoyat sodir etganlik, ularni pornografiya mahsulotlarini ishlab chiqarish yoki fohishalikka jalb etganlik uchun kattalar og'ir jazoga tortiladi. Jazo chorasi nafaqat jinsiy harakatlarning xususiyatiga, balki jabrlanuvchining yoshiga ham bog'liq bo'ladi. Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaga muvofiq, 18 yoshga to'lmagan shaxslar bola hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida jinsiy jinoyatlar turdosh (o'xshash) obyektiga ko'ra alohida bobga ajratilgan. Oilada bolalarga nisbatan sodir etilgan jinsiy jinoyatlar uchun Jinoyat kodeksi Maxsus qismining IV va V boblaridagi 118, 119, 128 va 129-moddalarida javobgarlik nazarda tutilgan.

Jinsiy jinoyatlar orasida ayniqsa kichik yoshdagi bolalar va o'spirinlarning nomusiga tegish xavfli, chunki bunday qilmish jabrlanuvchiga ancha jiddiy (jumladan, jinsiy a'zolarning shikastlanishi bilan bog'liq) jismoniy zarar yetkazadi, ayol yoki erkak organizmi, bola ruhiyatining normal rivojlanishi va shakllanishining buzilishiga sabab bo'ladi, ko'p hollarda bunday zarar jabrlanuvchilarning nomusiga tajovuz qilish bilan bog'liq bo'lib, ular uchun ancha og'ir ruhiy oqibatlarini vujudga keltiradi.

Nomusga tegish oqibatida voyaga yetmagan qizning homilador bo'lishi ham nihoyatda xavflidir. Bu turdagi jinoyatlar amalda ancha ko'p uchraydi, lekin ulardan atrofdagilar doim ham ogoh bo'lavermaydi va shu sababli ularning aybdorlari jinoiy ta'qib qilinmaydi.

Bolalarning jinsiy daxlsizligiga tajovuz qilganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortilgan, anomal seksual xulq-atvorning turli-tuman shakllarini o'zida mujassamlashtirgan ayblanuvchilar orasida pedofiliya va efebofiliyaga moyil bo'lganlar ko'pchilikni tashkil etadi.

“Pedofiliya” atamasi ikki ma'noda qo'llaniladi, torroq ma'noda u “bachchabozlik”ni, kengroq ma'noda esa “bolalarga nisbatan jinsiy maylning kuchliligi”ni anglatadi. Pedofiliyaning alohida turi bo'lgan efebofiliya (epheb – o'smir) jinsiy yetilish davrida ikkala jinsdagi yoshlarga nisbatan jinsiy maylning kuchliligidan iborat perversiya bilan tavsiflanadi [7]. Pedofiliya bolalar bilan jinsiy aloqa qilishga intilishda namoyon bo'luvchi seksual maylning buzilishidir. Bola bilan jinsiy aloqa qilishni afzal ko'ruvchi, uning seksual faolligi faqat bolalarga nisbatan namoyon bo'lgan taqdirda, bunday harakatlar haqiqiy pedofiliya hisoblanadi. Katta yoshdagi erkakning qiz bola bilan uning jinsiy yetilish davrida yoki buning arafasidagi ayrim aloqalari pedofiliya hisoblanmaydi.

Mutaxassislar jinsiy aloqa qilishdagi qiyinchiliklar yoki bunday aloqa qilish imkoniyatining yo'qligi tufayli yuzaga kelgan o'rindosh pedofiliyani haqiqiy pedofiliyadan farqlaydilar. Ayni holda voyaga yetgan odam bilan jinsiy aloqa qilish afzalroq bo'lsa-da, shaxs bolalarga nisbatan jinsiy harakatlar qilish bilan kifoyalanishga majbur bo'ladi. O'rindosh pedofiliya qarilik davrida ko'proq kuzatiladi [8].

Yu.M.Antonyan va S.P.Pozdnyakova bergan ma'lumotlarga ko'ra, pedofiliya jinsiy maylning mazkur mayl obyekti o'zgarishi bilan bog'liq buzilishining qariyb yarmida uchraydi [9]. Bunda u juda katta xavf tug'diradi, zero shaxsda patologiyaning mazkur shakli mavjud bo'lganida u bolalarga nisbatan kuchli kriminogen faollik ko'rsatadi va bu o'rganilayotgan muammoning yechimini topish katta ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining “Jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlar” deb nomlangan IV bobi (118–120-moddalar) va “Oilaga, yoshlarga va axloqqa qarshi jinoyatlar” deb nomlangan V bobi (128–129-moddalar)da nazarda tutilgan jinoyatlar pedofiliya yoki efebofiliya

xususiyatiga ega bo'lgan shaxslar tomonidan ham sodir etilishi mumkin. Bolalarga nisbatan sodir etiladigan seksual harakatlar har xil: bolaga erotik erkalash obyekti deb qarash, o'zida yoki mazkur harakatlar tashabbuskorida jinsiy ehtiros qo'zg'atish, petting, jinsiy, oral yoki anal aloqalarga og'dirilishida namoyon bo'lishi mumkin. Amalda gomoseksual va geteroseksual pedofiliya ko'proq uchraydi.

Pedofiliya psixiatrlar, shu jumladan sud psixiatriyasi mutaxassislari va, ayniqsa, seksologlar e'tiborini ko'pdan beri o'ziga tortib keladi. Bu hodisaga nisbatan kriminologlar, kriminalistlar va jinoyat huquqi sohasidagi mutaxassislarning qiziqishi tabiiydir. Pedofillar va ularning xulq-atvori penitensiar yo'nalish mutaxassislari tomonidan ko'p o'rganiladi.

Pedofiliyaga ilk tavsiflardan birini R.Kraft-Eybing (1912) bergan bo'lib, u pedofillarga bolalarga nisbatan birlamchi jinsiy mayl tug'ilishi, potensiyaning saqlanishi, kattalar bilan muloqot qilish natijasida jinsiy ehtirosning qo'zg'alish imkoniyati yo'qligi xos ekanligini, jinsiy aloqa qilishda quyushqondan chiqish hollari kuzatilishini, bolalar ularning o'z jinsiy ehtiyojini qondirish obyektiga aylanishini qayd etadi. Uning fikricha, bunday jinoyatlarning aksariyatini, eng qabih va jirkanchlarini ruhiy kasallar emas, balki tabiiy jinsiy munosabatlardan zerikish natijasida, ba'zan mastlik oqibatida o'z insoniy qiyofasini yo'qotgan sog'lom odamlar sodir etadilar.

R.Kraft-Eybing bolalarga tajovuz qiluvchi jinsiy jinoyatchilarni quyidagi guruhlarga ajratgan:

1. Ayol bilan odatiy va noodatiy jinsiy aloqa qilishning barcha usullarini sinab ko'rgan, o'z tuyg'ularini junbishga keltirish, umuman olganda o'ziga yangicha jinsiy lazzat baxsh etish maqsadidagina qiz bolaning nomusiga tegadigan buzuvchi odamlar.

Ayni paytda, ayol bilan jinsiy aloqa qilish uchun jinsiy quvvatning yetishmasligi yoki potensiya paydo bo'lishi uchun ilgari sinalmagan ta'sirlantiruvchi omillarga ehtiyoj ham ma'lum ma'noda rol o'ynashi mumkin.

2. Ayollar bilan jinsiy aloqa qilishda o'z potensiyasi va dadil harakat qilishiga ishonmaydigan yoki hozircha ishonmaydigan yosh yigitlar. Bular asosan ruhiy impotensiyaga yoki jinsiy zaiflik negizidagi impotensiyaga yo'liqqan va bolalar bilan axloqqa zid harakatlarda o'zi amalga oshira olmaydigan jinsiy aloqa muqobilini (ekvivalentini) izlayotgan odamlardir. Bunday odamlarga jinsiy lazzat olish (orgazm) va shahvat chiqishi (eyakulyatsiya) uchun bolalarni ehtiros bilan paypaslashning o'zi kifoyadir.

3. O'ziga qarash yoki tarbiyalash uchun topshirilgan o'g'il bolalardan jinsiy aloqa qilish uchun foydalanadigan xizmatkor ayollar, murabbiyalar, hatto qarindoshlar yana bir keng toifani tashkil etadi.

R.Kraft-Eybing bolalarga nisbatan sodir etiladigan jinsiy jinoyatlarni tahlil qilar ekan, mazkur harakatlarda aybdorlar orasida qariligi tufayli aqli zaiflashgan, epilepsiya, alkogolizmga yo'liqqanlar, tug'ma aqli past odamlar ham anchagina ekanligini qayd etadi. Olim mazkur odamlarning axloqiy tuyg'u va jinsiy qobiliyatida nuqsonlar bor, deb hisoblaydi. Biroq axloqiy buzuvchilik va jinsiy zaiflik o'z holicha subyektni aqli noraso deb topish uchun asos bo'lmaydi, chunki normal jinsiy aloqalardan zerikkanlik, ba'zan mastlik negizidagi oddiy buzuvchilik nafs buzuvchi shaxslarni bunday g'ayritabiiy qilmishlarni sodir etishiga olib kelishi mumkin. Lekin jinoyat harakatning g'ayrioddiylik darajasi qancha yuqori, uni sodir etgan odam normal jinsiy aloqa chegarasidan jismoniy va ruhiy jihatdan qancha ko'proq chetga chiqqan bo'lsa, jinoyatning subyektiv tomoniga baho berishda shuncha ehtiyot bo'lish kerak [10].

Boshqa olimlarning fikriga ko'ra, pedofiliyani diagnostika qilish mezonlari qatoriga jinsiy yetilish yoshiga to'lmagan bolalar bilan erotik va seksual manipulyatsiyalarni amalga oshirish, geteroseksual moslashuvning yo'qligi yoki uning kamida olti oy mobaynida susayishi bilan birga kuzatiladigan bolalarga nisbatan jinsiy maylni kuchliligi kiradi [11].

Bunday turdagi jinoyatlar ancha ko'p uchraydi, lekin ulardan atrofdagilar doim ham ogoh bo'lavermaydi va shu sababli aybdorlar jinoiy ta'qib qilinmaydi, ya'ni yuqorida qayd etib o'tilganidek, bunday qilmishlar latentligining nihoyatda yuqori ekanligi bilan tavsiflanadi. Masters va Jonson bergan ma'lumotlarga ko'ra, bolalarning nomusiga tegish bilan bog'liq holatlarning deyarli uchdan birida jinoyatchi ularning qarindoshi bo'lgan. B.Z.Shayxovanning yozishicha, kichik yoshdagi (10 yoshga to'lmagan) jabrlanuvchilarning qariyb yarmi o'z oila a'zolari yoki tanishlarining jinsiy tajovuziga uchragan.

2020–2025-yillarda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 118, 119, 128, 129-moddalariga muvofiq qo'zg'atilgan jinoyat ishlari umumiy sonining 4,2 % ni sodir etilgan jinsiy jinoyatlar tashkil etadi. Bunda o'gay ota-qiz (52,7%), ota-qiz (22,7%), aka-singil (8,1%) juftligi ko'proq bo'lgan ota-o'g'il, ona-o'g'il, bobo-nevara juftligi kamroqni tashkil qilgan.

O'rganilgan jinoyat ishlarining barchasida seksual harakatlar jabrlanuvchilarning rozilgisiz sodir etilgan, faqat bir o'smir aybdorga ijobiy munosabatda bo'lgan, unga sukut saqlash bilan rozilik bergan va ularning munosabatlari to'g'ri jabrlanuvchining buvisi voqea haqida ichki ishlar organlariga xabar bergunga qadar ikki yil davom etgan.

Biroq, nomusga tegish, zo'rlik ishlatib sodir etiladigan seksual harakatlar va uyatsiz buzuvchi harakatlar, odatda, jabrlanuvchilarni to'g'ridan-to'g'ri bo'ysundirish orqali amalga oshirilgan, jinsiy aloqa aldov yo'li bilan ham sodir etilgan.

Jinoyatchilar (78 %) spirtli ichimliklar ichib, ayrim hollarda esa o'ta mast holda bo'lganlar [12], lekin bu harakatlarni, odatda, ularning mohiyatini to'liq anglagan holda sodir etganlar. Shu narsa diqqatga sazovorki, aybdorlar ko'pincha o'zlarining bunday harakatlarini aynan mastlik bilan izohlaydilar, ba'zan hech narsani eslay olmasliklarini qayd etadilar.

Jinoyatchining spirtli ichimlik iste'mol qilishi va uning mast holda jinsiy jinoyatni sodir etishi o'rtasida o'zaro aloqadorlik ko'zga tashlanadi. Bizning ma'lumotlarga ko'ra, o'rganilgan jinoyat ishlarining 78 % da jinoyatchilar oilada voyaga yetmaganlarga nisbatan jinsiy jinoyatlarni sodir etgan paytida spirtli ichimlik iste'mol qilib, mast holatda bo'lganlar.

Tadqiqot natijalari bolalikda jinsiy tajovuzga duchor bo'lish xavfi o'gay ota bo'lgan oilada tarbiyalanayotgan qizlarga ko'proq tahdid solishini ko'rsatadi.

Masalan, sud V.ni o'gay qizining nomusiga tekkanligi uchun jazoga hukm qiladi. Xotini ish bo'lgan paytida mahkum uning 13 yashar qizi J.ning nomusiga tegishga harakat qilgan, biroq qiz yordam so'rab qichqira boshlagan. Yordamga qo'shnilar yetib kelgach, erkak qizni qo'yib yuborgan. V. o'z harakatlarini kechasi takrorlab, J.ning nomusiga tekkan. Ertasiga jabrlanuvchi onasi ishlaydigan kasalxonaga kelib, unga o'gay otasi tinimsiz ichkilik ichayotganini aytgan va undan uyga qaytishni so'ragan, biroq uni ranjitgisi kelmay yuz bergan voqea haqida og'iz ochmagan. Tunda o'gay ota yana qiziga jinsiy zo'ravonlik qilgan. Bu safar J. bo'lgan voqeani onasiga gapirib bergan. Onasi bu haqda o'z dugonasi orqali ichki ishlar organiga xabar bergan, chunki buni o'zi qilishga qo'rqqan. Sud tibbiy ekspertizasi xulosasiga ko'ra, nomusga tegish harakatlari sodir etilganidan so'ng qiz uzoq vaqt uxlay olmagan, yuz bergan voqea unga og'ir ta'sir qilgan.

Boladan o'z jinsiy ehtiyojini qondirish uchun foydalanadigan oilaning katta yoshli a'zosi uning tuyg'ulari va keyingi taqdiri bilan mutlaqo qiziqmaydi, balki o'zining jinsiy maylini qondirish haqida o'ylaydi, xolos. Holbuki, bunday aloqa bolaning ruhiyatiga begona odam tomonidan sodir etilgan ayni shunday harakatlarga qaraganda ko'proq darajada shikastlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi, chunki jabrlanuvchi oilaviy rishtalar bilan bog'langan, oila a'zosi hisoblangan tajovuzkorga to'liq qaram bo'ladi. U hatto o'z oilasi bag'rida ham o'zini xavfsiz his etmaydi va kuchli ruhiy zo'rliqishni boshdan kechiradi.

Otasi nomusiga tekkan qizning ahvoli favqulodda og'ir, hatto fojialidir. U otasi bilan yomon ish qilganini yaxshi anglaydi, unda aybdorlik tuyg'usi shakllanadi, bu tuyg'u uni bir lahza ham tark etmaydi, sharoit uni o'zi moddiy jihatdan qaram bo'lgan ota-onasini yaxshi ko'rishga majbur qiladi. U o'zi yordam so'rab murojaat qilishi mumkin bo'lgan odam yo'qligini his qiladi.

U o'zi va otasi orasidagi munosabatlardan begonalar xabar topgudek bo'lsa, oila buzilsa, javobgarlik o'z zimmasiga tushishini, otasini qamab qo'yishsa, onasi moddiy ko'maksiz qolishini o'ylab, onasini ranjitishni istamaydi. Odatda, bu fikrni unga otasi uqtiradi. Jabrlangan bola dahshatli yolg'izlik va bu dunyoda ortiqchalik tuyg'usini his etadi.

Shu holat diqqatga sazovorki, ba'zan o'gay ota yoki ota o'z qiziga jinsiy zo'ravonlik qilayotganidan ona xabardor bo'ladi, biroq bunga qarshilik ko'rsatishga harakat qilmaydi. Yuz bergan voqeani har xil vajlar, chunonchi: erdan ayrilish, uydan haydalish yoki erining o'zidan o'ch olishidan qo'rqish, atrofdagilardan uyalish, biror-bir suiiste'molliklarning fosh bo'lishidan cho'chish va hokazolarga ko'ra yashirishga harakat qiladi, ammo barcha holatlarda ham bolaga nisbatan befarqlik odatdagi bir hol ekanligini qayd etadi. Ayrim hollarda ishni bosdi-bosdi qilishga urinishlar kuzatiladi, bunda onalar har xil uydirmalar to'qish, qiz bolani yolg'on ko'rsatmalar berishga ko'ndirishdan ham qaytmaydilar.

Aksariyat hollarda xotin erining uni tashlab ketishidan qo'rqadi, ba'zan moddiy sabablarga ko'ra shunday ish tutadi. Ayniqsa, jinoyatchi oilaning birdan-bir boquvchisi bo'lganida, ona, agar erini qamab qo'yishsa, oilasining moddiy jihatdan qiynalib qolishidan cho'chidi. Bunga P.ning jinoyat ishi misol bo'lishi mumkin. U ishdan mast holda kelgan va ular bilan birga yashaydigan va ularning chaqalog'iga qaraydigan 12 yashar qayinsinglisining nomusiga tekkan. Jabrlanuvchi ota-onasiz yetim bo'lgan, shu sababli uni va ukasini katta opasi mazkur oilaning birdan-bir boquvchisi sanalgan mahkum bilan birga tarbiyalagan [13].

Nima uchun jinsiy zo'ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi jinoyatchilar o'z tajovuzlarining obykti sifatida o'z oilasining a'zosi bo'lgan voyaga yetmaganlarni tanlaydilar? Balki buning sababi bolalar o'zlari ishonishga odatlangan yaqin odamlariga kuchli qarshilik ko'rsatmasligi, bu odam ularni osongina ko'ndirishi yoki aldashi mumkinligidadir. Yaqin qarindoshlarining jinsiy tajovuziga duchor bo'lgan bolalar yuz bergan voqea haqida birovga og'iz ochishni uncha xohlamaydilar va o'zlari ham yuz bergan voqeaning mohiyatini doim ham tushunavermaydilar.

Jinsiy zo'rlik ishlatishning latentligi jabrlanuvchining o'z atrofdagilardan uyalish, o'ziga nisbatan bunday harakatlar sodir etgan shaxsdan qo'rqish natijasida yuz bergan voqeani yashirishga intilishi bilan izohlanadi [14].

Bizning tadqiqotlar ham buni to'liq tasdiqlaydi. Undan tashqari, o'smirlar o'z yaqinlariga yordam va himoya so'rab murojaat etganida, ular mazkur voqega befarq qaraganlar, tubanlikka tushgan onalar esa, jabrlanuvchilarning so'zlariga qaraganda, hatto ularni "rashk qilganlar" va bunda ularning o'zlarini ayblaganlar. Vaziyat o'z yechimini topmagani bois o'smirlar uydan bosh olib chiqib ketishga majbur bo'lgan, natijada ko'chada qolgan va keyinchalik ayni shu jinoyatlardan jabrlangan shaxslarning o'zi ham jinoyatga qo'l urgan [15]. Hatto otasi nomusiga tekkan 14 yashar qizni o'z onasi o'ldirganligi ham ma'lum [16].

O'z farzandlariga nisbatan jinsiy harakatlar sodir etish muammosi tabiatning eng chigal jumboqlaridan biridir. Bunday tajovuzlar inson mavjudligining teran mazmuniga mutlaqo ziddir. Insoniyat bunday harakatlar bilan o'z kelajagini barbod qilishi, o'z mehnati va ijodini behuda ishga aylantirishi mumkin [17].

Voyaga yetmaganlarga nisbatan zo'rlik ishlatish keng tarqalgani tufayli jahon hamjamiyati tomonidan bolalarni himoya qilish ishi eng muhim vazifalardan biri sifatida e'tirof etiladi. Bu

boradagi tadqiqotlarning ahamiyati Yevropa Kengashining Vazirlar qo'mitasi a'zo-davlatlarga boylik orttirish, pornografiya, fohishalik, bolalardan shahvoniy maqsadda foydalanish maqsadida ularni savdo qilishni taqiqlash xususida bergan R(91)II sonli tavsiyalarida (Vazirlar qo'mitasi tomonidan 1991-yil 9-sentyabrda qabul qilingan) ham ko'rsatib o'tilgan [18].

Yevropa Kengashi Vazirlar qo'mitasi Ustavining 15-moddasi "b" bandiga muvofiq, shuningdek BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi (1989)ni nazarda tutib, a'zo-davlatlarga quyidagi:

- 1) bolalar va voyaga yetmaganlarni shahvoniy maqsadda ekspluatatsiya qilishning xususiyati va har xil shakllari (ayniqsa madaniyat darajasini hisobga olib);
- 2) pedofiliyaning tabiati va unga turtki beruvchi omillar;
- 3) farzandlikka olish va shahvoniy maqsadda ekspluatatsiya qilish o'rtasidagi aloqadorlik;
- 4) oiladagi jinsiy tajovuzlar va fohishalikning aloqadorligi;
- 5) bolalar fohishaligi va pornografiyasi mijozlarining tavsifi, roli va ehtiyojlari;
- 6) fohishalikka jalb qilingan yoshlarni bu yo'ldan qaytarish dasturlari va ularga kasb o'rgatish masalalariga doir tadqiqotlar;
- 7) shahvoniy industriyaning tuzilishi, xalqaro tarmoqlari, o'zaro aloqalari va daromadlari;
- 8) porno, shahvoniy-industriya va uyushgan jinoyatchilikning aloqadorligi;
- 9) bolalar va voyaga yetmaganlarning shahvoniy maqsadda ekspluatatsiya qilinishining oldini olish va ularga barham berish vositasi sifatida jinoyat adliyasi organlarining imkoniyati va chegaralari;
- 10) bolalarda jinsiy yo'l bilan o'tuvchi kasalliklar epidemiologiyasi, sabablari va oqibatlarining jinsiy tajovuzlar va bolalarni shahvoniy maqsadda ekspluatatsiya qilish bilan aloqadorligini milliy va xalqaro miqyosda tadqiq etish tavsiya qilinadi.

Yuqorida bayon etilganlardan kelib chiqib quyidagi xulosalarga kelish va ba'zi taklif va tavsiyalarni ilgani surish mumkin. Jumladan:

Birinchidan, voyaga yetmaganlarga nisbatan jinsiy jinoyat sodir etilgan beqaror oilada ijtimoiy nazorat olib borish funksiyasi buziladi, yosh avlodning axloqiy tarbiyasi yomonlashadi, yoshlarda moddiy manfaat izidan quvish, har qanday yo'l bilan bo'lsa-da, bir lahzalik lazzat olishga intilish hissiyoti kuchayadi. Bu hol tiyiqsiz axloqiy erkinlikka olib keladiki, uning o'zagini jinsiy beboshlik, bu borada ko'p sonli taqiqlarga befarqlik shakllanadi. Ruhiy holati buzilgan shaxslar tomonidan oilada g'ayriqonuniy qilmishlarning sodir etilishi ehtimoli ko'payadi.

Ikkinchidan, bolalarga nisbatan jinsiy jinoyatlar sodir etganligi uchun jinoiy javobgarlikka tortilgan, anomal jinsiy xulq-atvorning turli-tuman shakllarini o'zida mujassamlashtirgan shaxslar orasida pedofiliya va efebofiliyaga moyil shaxslar ko'proq uchraydi.

Uchinchidan, jinoyatlarning ushbu turiga o'ta yashirinlik (latentlik) xos; o'gay ota-qiz juftlari, ayniqsa, ko'p uchraydi; oilada bolalarga nisbatan jinsiy tajovuzlar o'rta hisobda ikki yil, odatda, jabrlanuvchilar roziligisiz, davom etgan, jinsiy aloqa ko'pincha aldov yo'li bilan, bolalarning ishonuvchanligi, itoatkorligi, kattalarga qaramligidan foydalanib amalga oshirilgan; jinoyatchi aksariyat hollarda spirtli ichimlikdan mast holatda bo'lgan, biroq o'z harakatlarining mohiyatini to'liq anglagan holda sodir etgan. Jinsiy munosabatlarning xususiyati har xil bo'lgan, ko'pincha buzuq tarzda sodir etilgan.

To'rtinchidan, bolalarga nisbatan jinsiy jinoyatlar sodir etgan jinoyatchi shaxslarni vaziyat taqozosiga ko'ra va ataylab zo'rlik ishlatuvchi turlarga bo'lib o'rganish mumkin. Jumladan, *vaziyat taqozosiga ko'ra* jinsiy zo'rlik ishlatuvchilar bir necha tipga ajratilgan:

- a) regressiv zo'rlik ishlatuvchilar. Bu guruh o'zini hurmat qilmaydi, oilaviy munosabatlarda

vaziyatni boshqara olmasligi, o'z mayllarini nazorat qilish va boshqarishga qodir emasligi bilan tavsiflanadi; o'z farzandlarining bo'ysunishi, ular ustidan hukmronlik qilishga urinishi ularga nisbatan zo'rlik ishlatilishiga olib keladi;

b) odamning farqiga bormaydigan zo'rlik ishlatuvchilar. Ular o'ziga yaqin barcha odamlar (xotini, qarindoshlari, do'stlari)ga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'ladi. Hatto bola ham bunday munosabat obyektiga aylanishi mumkin. Mazkur tipga mansub jinoyatchilar, odatda, jismoniy kuch ishlatib, bolani o'zi bilan jinsiy aloqa qilishga majburlaydi;

v) seksual munosabatlarda odam tanlamaydigan zo'rlik ishlatuvchilar, ya'ni o'z jinsiy ehtiyojlarini qondirishda chegara bilmaydigan "jinsiy eksperimentchi" nazarda tutilishi mumkin;

g) insoniy tuyg'ularni yo'qotgan zo'rlik ishlatuvchilar. Bu tipga ijtimoiy qadriyatlarni mensimaydigan odamlar kiradi. Ular uchun bolalar zarracha qimmat kasb etmaydi.

Ataylab jinsiy zo'rlik ishlatuvchi jinoyatchilar. Bu guruhga jinsiy mayli faqat bolalarga qaratilganlar kiradi.

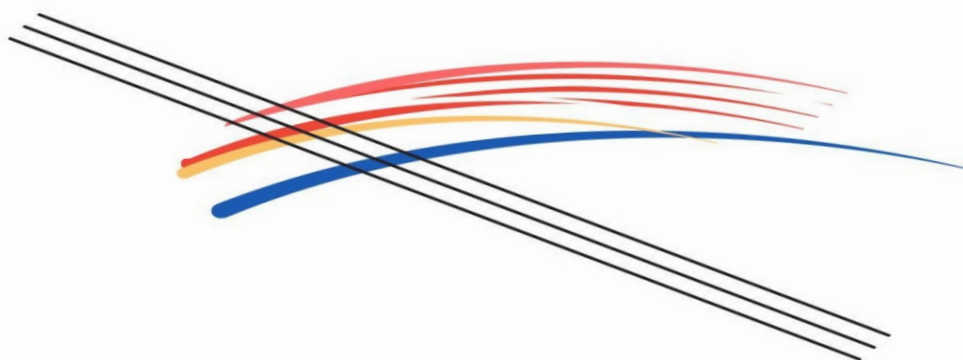
Ataylab jinsiy zo'rlik ishlatuvchilar orasida quyidagilar farqlanadi:

a) qiziqtirib yo'ldan uradigan odamlar. Bular bolalar bilan til topishib, ularda o'ziga ishonch uyg'ota oladigan odamlardir. Jinsiy munosabatlarga tortish bolaga diqqat-e'tibor ko'rsatish, uning ko'nglini ovlash, shuningdek sovg'alar berish orqali amalga oshiriladi;

b) introvertlar. Bunday zo'rlik ishlatuvchining jinsiy mayli ham bolalarga qaratilgan bo'ladi, biroq u qiziqtirib yo'ldan uruvchi kabi bolalar bilan tez til topisha olmaydi. Bola bilan jinsiy munosabatlarga kirishishga yo'l ochadigan aloqalar o'rnatish uning uchun oson ish emas. Shu sababli seksual aloqalar qisqa vaqt davom etishi, shuningdek jismoniy kuch ishlatish orqali amalga oshirishi mumkin;

v) sadistlar. Mavjud statistikada bunday zo'rlik ishlatuvchilar ko'p emas (atigi 2%). Bular faqat bolalar bilan jinsiy aloqa qilishni afzal ko'ruvchi odamlardir. Zo'rlik ishlatib bunday harakatlarni sodir etganlar odam o'ldirishgacha boradilar.

Beshinchidan, oilada bolalarga nisbatan sodir etiladigan jinsiy jinoyatlarning oldini olish, ularni fosh etish va tergov qilish borasidagi faoliyat huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari kasbiy mahoratining darajasiga ko'p jihatdan bog'liq. Bolalarga nisbatan sodir etilgan jinsiy tajovuzlarning alomatlarini sezish, bilib olish uchun ehtimol tutilgan jabrlanuvchilar bilan ishlaydigan xodimlar maxsus tayyorgarlikdan o'tishlari lozim. Jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatish, davolash jarayonida shifokorlar, psixologlar, pedagoglar va boshqa mutaxassislarning o'zaro hamkorligi talab etiladi. Mamlakatimizda ijtimoiy xizmatlar tizimida reabilitatsiya va profilaktika bilan shug'ullanuvchi mahkamalararo guruhlarining tashkil etilishi, ular tarkibiga turli kasb mutaxassislarining kiritilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Jinsiy jinoyatchilar orasida ruhiy holati buzilgan shaxslar ancha ko'p bo'lgani bois, nafaqat jinoyatchilar, balki bunday jinoyatlarni sodir etishga moyil shaxslar uchun ham majburiy davolash muassasalari zarur.

Foydalanilgan manbalar / References

1. Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 2000. – С. 306-326; Моделный Уголовный кодекс для государств – участников СНГ / Известия вузов // Ж. Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 92-150; Волженкин Б.В. Пояснительная записка к Моделному Уголовному кодексу для государств – участников Содружества Независимых Государств // [хтп://правовед. журфак. спб. Ру](http://pravoved.jurfac.spb.ru).
2. Payzullayev Q.P. Voyaga yetmaganlarning jinoiy daxlsizligi va erkinligini muhofaza qilish muammolari (jinoiyat-huquqiy, kriminologik jihatlar): Yurid.fan.nomz. ... dis. avtoref. – Toshkent, 2006; Люблинский П.И. Половые посяательства против детей // Проблемы преступности: Сб.науч. трудов. – М., 1926. – С. 91.
3. Антонян Ю.М., Ткаченко А.А., Шостакович Е.В. Криминальная сексология. – М., 1999. – С. 64.
4. Payzullayev Q.P. Voyaga yetmaganlar jinsiy daxlsizligiga qarshi tajovuzlarda jabrlanuvchining viktimologik xususiyatlari va uning oldini olish // Davlat va huquq, 2004. №1. – B.46-47; Ergashev X.J., Qodirov A.A. Voyaga yetmagan jinoiyat qurbonlari va ularga yetkazilgan zararni qoplash // O‘zbekiston Respublikasida qonunchilikni takomillashtirishning dolzarb muammolari: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2005. –B. 332-335; Морозова Н.Б. Психические расстройства у несовершеннолетних потерпевших жертв сексуального насилия: Автореф. дис... д-ра мед. наук. – М., 1999. – С. 2.
5. Pulatov Yu.S. Oila-turmush sohasida jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan profilaktika faoliyatini yanada takomillashtirish // Oila muhitini sog‘lomlashtirishning vosita va uslublari: Konferensiya materiallari to‘plami. – Toshkent, 2006. –B.53-57.; Irsaliyev A. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish zarur bo‘lgan o‘ziga xos jarayonlar // Huquq-Pravo-Law, 2001. №4. –B. 22-23; Xudoyberganov S. Факторы, влияющие на формирование преступного поведения несовершеннолетних// Mustaqillik yillarida yuridik fan va amaliyotning rivojlanishi: Ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. Pqism. – Toshkent, 2002. –B. 61-64.
6. Нурманова А.Р. К вопросу о личности преступника в сфере бытового насилия.// Ж. Ученые труды Академии МВД Республики Казахстан.2022. –С. 88.
7. Сексопатология. Справочник. –М.: Медицина, 1990. –С. 427, 428, 430.
8. Имелинский К. Сексология и сексопатология. – М., 2012. – С. 308.
9. Антонян Ю.М., Позднякова С.П. Сексуальные, преступления и их предупреждение. – М., 1991. –С. 31; yana qarang: Payzullayev Q.P. Voyaga yetmaganlar jinoiy daxlsizligi va erkinligiga qarshi qaratilgan tajovuzlarning sodir etilish sabablari, shart-sharoitlari va oldini olish muammolari. – Toshkent, 2005.
10. Крафт-Эйбинг Р. Половая психопатия. – М., 1996. –С. 73, 530, 544.
11. Шостакович Б.В., Ушакова И.М., Потапов С.А. Половые преступления против детей и подростков. – Ростов-на-Дону, 1994. –С. 21.
12. Abzalov A.E. Jabrlanuvchining ojiz ahvolidan foydalanib sodir etiladigan jinoyatlar bo‘yicha dastlabki tergovning xususiyatlari: Yurid. fan.nomz. ... dis. avtoref. –Toshkent, 2006. – B.15.; Payzullayev Q.P. Voyaga yetmaganlar jinsiy daxlsizligi va erkinligiga qarshi qaratilgan jinoyatlarning yuridik tahlili. –Toshkent, 2006; Taxirov F. Voyaga yetmaganlarga nisbatan jinsiy jinoyatlarni sodir etishning og‘irlashtiruvchi holatlari // Davlat va huquq, 2004. №1. –B. 49-52.
13. Jinoyat ishlari bo‘yicha Toshkent shahar sudi arxividan. JSX-1-240-2016-sonli jinoyat ishi.
14. Taxirov F. Jinsiy jinoyatlar uchun javobgarlik masalalarini hal etishda viktimologik muammolar // TDYUI Axborotnomasi, 2006. №5. –B. 72-77; Niyozova S. Oila doirasida zo‘rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlarning viktimologik jihatlarini // TDYUI Axborotnomasi, 2007. №14. –B. 62.
15. Jinoyatlarga turtki bergan sabablar va omillarni teranroq o‘rganish bunday hollar ancha ko‘p ekanligini ko‘rsatadi. Shu sababli O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining ayrim qarorlarida jinoyatchi shaxsini, u jinoyatga qo‘l urishiga turtki bergan sabablar va omillarni har tomonlama o‘rganish talabi qo‘yiladi (masalan, qarang: O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Voyaga yetmaganlarning jinoyatlariga doir ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi 2002-yil 15-oktyabr 21-son Qarori // O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlari to‘plami. 1991-2006. T.2. – Toshkent, 2007. – 298 b.).
16. Конышев Л.П. Проблемы борьбы с изнасилованиями. – М., 1985. –С. 88.
17. Nazarov A. Ona tomonidan yangi tug‘ilgan chaqalog‘ini qasddan o‘ldirish jinoyatlarining o‘ziga xos xususiyatlari // Yosh olimlar ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent, 2005. №8. –186-190 b.
18. Защита прав человека и борьба с преступностью. Документы Совета Европы. – М., 1998. –С. 192-196.